

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БИЧКОВСЬКИЙ Євген Леонідович

УДК 340.149

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР
В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Міжнародному гуманітарному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
БОБРОВНИК Світлана Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри теорії права та держави

кандидат юридичних наук, доцент
БАЛТАДЖИ Поліна Миколаївна,
Одеський державний університет
внутрішніх справ,
декан факультету № 4

Захист відбудеться «30» березня 2018 р. о «12» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.136.01 Міжнародного гуманітарного університету за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33.

Автореферат розісланий «26» лютого 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. Г. Манько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження феномену науково-практичного коментаря зумовлена змінами у правовій системі України, а найперше визнанням різноджерельності права та розумінням того, що воно формується не лише у результаті цілеспрямованих зусиль законодавця, а й через інші соціальні канали.

Питання, пов'язані із розкриттям сутності джерел права, належать до найважливіших напрямів наукових розробок у сфері загальнотеоретичної юриспруденції. Багатогранність джерельної бази права дає змогу констатувати, що її невід'ємною складовою виступає юридична доктрина, особливим різновидом якої є наукове коментування. Наукове роз'яснення та обґрунтування правових положень – це не стільки прояв демократизації порядку організації суспільних відносин, скільки відображення реального внеску юридичної науки у процес упорядкування суспільних відносин.

Науково-практичні коментарі відомих правників застосовуються на практиці, мають на неї значний вплив, а їх затребуваність підтверджується виданням провідними видавництвами науково-практичних коментарів великими накладками. Необхідність забезпечення ефективного та оптимального використання коментарів для досягнення бажаного результату діяльності суб'єктів права актуалізує проблему їх дослідження як у практичному, так і теоретичному плані – мова йде, зокрема, про визначення теоретично-методологічних засад пізнання цього правового феномену.

Сутність правової системи конкретної держави найяскравіше виявляє аналіз особливостей її юридичної практики. Своєю чергою, якісна юридична практика заснована і на законі, якому вона мусить відповідати, і на адекватному розумінні всіх його положень і приписів суб'єктом, котрий застосовує закон. Саме тут і проявляється роль науково-практичних коментарів, які стають основою ефективного застосування права і, навіть, вихідними засадами якісної юридичної діяльності. Усе це виступає запорукою правопорядку та законності, нормативно-функціональною основою втілення у життя, забезпечення та захисту прав і свобод індивідів.

Отже, загальнотеоретичне дослідження сутності, місця у правовій системі та соціальної ролі науково-практичних коментарів є актуальною темою наукових досліджень.

Сутність юридичної доктрини, окремі аспекти розуміння та застосування права розглядалися у працях П.М. Балтаджи, С.В. Бобровник, В.В. Дудченко, М.В. Кармаліти, Н.М. Крестовської, М.І. Козюбри, Д.Г. Манька, Л.Г. Матвєєвої, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко,

Н.М. Пархоменко, П.М. Рабіновича, І.В. Семеніхіна, О.Ф. Скакун та ін., але комплексного загальнотеоретичного дослідження сутності та соціальної ролі науково-практичних коментарів у правовій системі України ще не проводилося.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з комплексною темою кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету «Правова реальність у сучасному світі: теорія і практика формування та функціонування», яка, своєю чергою, є частиною комплексної теми Міжнародного гуманітарного університету «Україна і світ у контексті становлення і розвитку соціогуманітарної сфери» на 2016–2020 рр.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення юридичного характеру, властивостей та особливостей створення науково-практичного коментаря у правовій системі України.

Для досягнення мети було поставлено та вирішено такі задачі:

розкрити методологічні засади дослідження науково-практичного коментаря у правовій системі України;

установити історичні складові формування науково-практичного коментаря як невід'ємної частини ефективної дії права;

визначити роль і місце науково-практичного коментаря у системі юридичних джерел права;

обґрунтувати поняття, ознаки та види науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини;

виявити характерні особливості компоновки змісту, структури та форми науково-практичного коментаря;

порівняти особливості співвідношення науково-практичного коментаря з актами конкретизації та тлумачення права;

виявити регулятивну роль і нормативний потенціал науково-практичних коментарів у правотворчій та правозастосовній діяльності;

проаналізувати новітні інформаційно-комунікаційні технології як перспективний механізм використання науково-практичних коментарів;

сформулювати особливості формального закріплення та юридичного визнання результатів науково-практичного коментування в Україні.

Об'єктом дослідження є правова система України.

Предметом дослідження є науково-практичний коментар у правовій системі України.

Методи дослідження. Методологічною основою загальнотеоретичного дослідження науково-практичного коментаря є загальні теоретичні принципи наукового пізнання, дослідницькі підходи та методи. В основу методології дослідження науково-практичних коментарів покладено такі принципи: об'єктивності, історизму, системності. Для характеристики предмета дослідження використовувалися окремі

методологічні підходи: формально-логічний, історичний, синергетичний, функціональний, антропологічний, герменевтичний, ціннісний, системний, прогностичний, порівняльно-правовий.

Відповідно до заявлених підходів і принципів у процесі дослідження використовувалися: *загальні методи мислення*: спостереження, дескрипція, узагальнення; *загально-наукові методи пізнання*: діалектика, аналіз, синтез, абстрагування, індукція, аналогія. Слід зазначити, що загальні та загальнонаукові методи застосовувалися упродовж усього дослідницького процесу, за їх допомогою виявлялися об'єктивні історичні, соціальні, системні закономірності розвитку та організації науково-практичного коментування законодавства.

Водночас у дослідженні використовувалися *спеціально-наукові методи*: історико-правовий метод – для вивчення історичного розвитку формування науково-практичних коментарів, виявлення основних закономірностей та випадковостей їх розвитку, визначення особливостей структури та композиції (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); логіко-семантичний метод – для поглиблення та розвитку категоріального апарату загальнотеоретичної юриспруденції (підрозділи 1.3, 2.1, 2.3, 3.2); герменевтичний метод – для дослідження особливостей науково-практичного коментування у різні історичні періоди з урахуванням різних підходів до розуміння права (підрозділ 1.2, 2.2, 3.1); формально-догматичний метод – при аналізі положень нормативно-правових актів, установленні зовнішніх ознак правових явищ, їх відмінності між собою та відпрацюванні дефініцій (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.2, 3.3); порівняльно-правовий – для зіставлення юридичних понять, явищ і процесів, щодо науково-практичного коментування в окремих правових системах сучасності (підрозділи 1.3, 2.3, 3.1).

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо розкриття природи правових актів та їх ролі у соціальному регулюванні, а саме: С.С. Алексєєва, П.М. Балтаджи, С.В. Бобровник, С.В. Бошно, С.Д. Гусарева, В.В. Дудченко, М.В. Кармаліти, М.І. Козобри, Н.М. Крестовської, А.Ф. Крижановського, Д.Г. Манька, Л.Г. Матвєєвої, В.С. Нерсесянца, Н.М. Оніщенко, Ю.М. Оборотова, Н.М. Пархоменко, О.В. Петришина, Р.В. Пузікова, П.М. Рабіновича, І.В. Семеніхіна, О.Ф. Скакун та ін.

Основу емпіричної бази дослідження складають тексти понад 140 опублікованих науково-практичних коментарів до окремих нормативно-правових актів України, що дало змогу дослідити проблему всебічно і в динаміці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що уперше на дисертаційному рівні проведено загальнотеоретичне дослідження сутності науково-практичного коментаря та встановлено його місце

у правовій системі. Новизну дослідження конкретизовано у таких положеннях:

уперше:

визначено, що під *науково-практичним коментарем* слід розуміти доктринальний акт, який містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх утілення у життя та зв'язку з іншими актами;

установлено нетотожність та сформульовано визначення термінів «доктринальний текст» та «доктринальний акт». *Доктринальний текст* – це широке поняття, яке відображує всі можливі форми закріплення науково оформлених концептуальних ідей, спрямованих на всебічне розуміння правових явищ та удосконалення правового регулювання (юридичної доктрини): статті, монографії та інші наукові праці. *А доктринальний акт* – це оформлений та опублікований у вигляді мутуального юридичного тексту науковий витвір, який містить цілісне науково-практичне коментування правового акта та належить до актів м'якого права;

запропоновано ввести у науковий обіг поняття *узгодженого науково-практичного коментаря* нормативно-правових актів України, під яким слід розуміти розроблений членами Національної академії правових наук України та затверджений рішенням загальних зборів Національної академії правових наук України для розміщення на веб-сайті Верховної Ради України науково-практичний коментар нормативно-правових актів України;

установлено, що ознаками науково-практичного коментаря є такі: це доктринальний акт; це мутуальний акт; формально виражений у вигляді юридичного тексту; містить узгоджені погляди та концептуальні висновки щодо сутності та порядку втілення в життя письмових правових актів; суб'єктами створення є носії доктринальної, професійної та компетентної правосвідомості; ключовою умовою широкого застосування є авторитетність у юридичній (науковій та практичній) сфері суб'єктів його створення; об'єктом науково-практичного коментаря є письмові правові акти; процедура прийняття жорстко не регламентована, але вона має відповідати загальним положенням законодавства та мати певний рівень науковості; це акт м'якого права, який має не обов'язковий, а рекомендаційний характер; цільова спрямованість на розкриття сутності букви і духу закону, розробку найефективнішої моделі втілення в життя правових приписів і встановлення зв'язку коментованої норми з іншими правовими актами; виражає волю суб'єкта його створення щодо способів розбудови методологічної моделі застосування права та роз'яснює волю

держави щодо врегульованих відносин; установлює реальний зв'язок між текстом нормативно-правових актів і юридичною практикою, з одного боку, та виступає підґрунтям нормотворчої діяльності, з іншого;

визначено поняття юридичної композиції науково-практичного коментаря, під якою розуміються особливості конструювання юридичного тексту (стиль викладення матеріалу та юридичні конструкції, які використовувалися при цьому), що містить всебічний загальнотеоретичний аналіз правової норми та відповідає структурі основної частини коментованого акта. Юридична композиція науково-практичного коментаря складається з таких компонентів: форми, змісту, функціональності;

розроблено пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р.; до пункту 12 Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про веб-ресурси Верховної Ради України» № 699 від 19.05.2015 р.; до статті 5 Статуту Національної академії правових наук України;

удосконалено:

класифікацію юридичних джерел права, яка охоплює такі компоненти (види форм права): 1) акти жорсткого права (нормативно-правовий акт, нормативно-правові договори, юридичний прецедент, санкціонований правовий звичай, релігійні норми); 2) акти м'якого права, які в свою чергу поділяються на два підвиди: а) *концептуальні акти* (науково-практичні коментарі законодавства, та інші форми вираження юридичної доктрини), б) *прикладні акти* (резолуції, декларації, модельні закони, роз'яснення тощо);

категоріальний апарат юридичної науки завдяки науковому переосмисленню сутності та природи таких понять як сучасне право, м'яке право, юридична доктрина, формалізація права, технології здійснення правозастосовної діяльності, легалізація;

набули подальшого розвитку: положення щодо формального закріплення та юридичного визнання результатів науково-практичного коментування в Україні. Так, під публічно-правовою легалізацією науково-практичного коментаря слід розуміти – правову процедуру, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом, результатом якої є приведення (закріплення, санкціонування та ін.) у відповідність чинному закону окремих положень науково-практичного коментаря;

наукові уявлення про структурування роз'яснень науково-практичного коментаря, а саме: кожне роз'яснення та моделювання, яке здійснюється суб'єктом коментування, відповідно до кожної статті правового акта, що підлягає коментуванню, складається з двох основних елементів: вступу та основної частини.

Практичне значення одержаних результатів. Результати та висновки дослідження можуть використовуватися у: *науково-дослідній сфері* – для подальшого поглиблення наукових знань про сутність джерел і форм права, ролі і місця наукового коментування у юридичній діяльності; *освітній діяльності* – при викладанні навчальних курсів «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права»; *правотворчості* – при реформуванні та вдосконаленні чинного законодавства України щодо забезпечення процедур доступу громадян до інформації, яка має правове значення.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету, а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях, серед яких: міжнародна науково-практична конференція «Стратегії розвитку та пріоритетні завдання юридичної науки» (м. Київ, 9–10 червня 2017 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 25–26 серпня 2017 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні» (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.); міжнародна науково-практична конференція «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Харків, 1–2 вересня 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображені у 10 публікаціях, з яких 5 наукових статей опубліковані у виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України як фахових з юридичних дисциплін, одна стаття – у науковому виданні іншої держави та 4 тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації відповідає меті і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг дисертації становить 224 сторінок, з яких основний текст – 166 сторінок, список використаних джерел – 26 сторінок (247 найменувань), додатки на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність і ступінь розробки теми дисертації, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі дослідження, його методологічна та теоретична бази, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, подано основні положення, що містять наукову новизну, розкривається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію.

Розділ перший «Загальнотеоретичні та історичні підвалини розуміння науково-практичного коментаря» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано методологічні засади роботи, охарактеризовані історичні засади дослідження, розкрито сутність джерел і форм права.

У *підрозділі 1.1. «Методологічні засади дослідження науково-практичного коментаря у правовій системі України»* здійснено аналіз категоріально-методологічних засад дослідження правової природи науково-практичних коментарів у сучасному праві. Використовувалися наукові досягнення зі сфери філософії, політології, теорії держави і права, історії держави і права, юридичної деонтології; принципи: об'єктивності, історизму, усебічності.

При дослідженні сутності науково-практичного коментаря застосовувалися: антропологічний, історичний, синергетичний, системний, функціональний, герменевтичний, порівняльно-правовий підходи.

Відповідно до встановлених підходів та принципів у процесі дослідження використовувалися такі методи: загальні методи мислення та теоретичного пізнання; загальнонаукові методи (теоретичні та емпіричні); спеціально-наукові методи (використовуються конкретною наукою).

Моделювання перспектив розвитку науково-практичного коментаря було здійснено з врахуванням концепції розвитку держави і права як науково обґрунтованої, системної й цілісної сукупності уявлень про найістотніші параметри майбутнього стану суспільства загалом та державно-правового будівництва, зокрема.

У *підрозділі 1.2. «Історичні складові формування науково-практичного коментаря як невід'ємної частини ефективної дії права»* визначено, що розкриття сутності науково-практичного коментаря як особливої складової джерельної бази сучасного права неможливе без історичного контексту.

Коментування – багатогранний, складний й суперечливий феномен – пройшло тривалий історичний шлях. Перші коментарі були складені в Індії після завершення процесу канонізації текстів ведичної літератури (гімнів, молитов, жертвних формул, заклинань тощо). Стародавні тексти і гімни передбачали можливість поліваріантності та багатозначності їх сприйняття, що й зумовило необхідність їх тлумачення. «Веди» започаткували філософську традицію в Стародавній Індії. З феноменом коментування пов'язується й формування античної філософії. У Давній Греції коментар виникає в VI ст. до н.е. у період остаточного затвердження письмового характеру грецької культури. На початку II ст. до н.е. вийшла книга римського юриста Секста Елія Пета під назвою *Tripartita*, яка стала основою для вивчення архаїчного права та містила в собі закони XII таблиць, коментарі понтифіків до них і формули позовів.

Аналіз історичного минулого дає змогу твердити, що коментування законодавства свідчить про відкритість юриспруденції та можливість доступу до неї не лише для обраних. Юридична думка зароджується саме як коментар, а коментування – як первинний юридичний спосіб осмислення правової дійсності. Фактично, з наукового коментування починається література права.

У *підрозділі 1.3. «Доктринальні тексти та їх місце у системі юридичних джерел права»* встановлено, що юридична доктрина виражається у доктринальних текстах. Особливим видом доктринального тексту є доктринальний акт. Єдиним видом доктринального акта є науково-практичний коментар, який належить до концептуальних актів м'якого права, тобто до рекомендаційних джерел права.

Обґрунтовано, що нині науково-практичний коментар не має прямого механізму реалізації положень, які в ньому містяться, але завдяки втіленню в інші форми вираження права (наприклад, судові рішення) може слугувати правовим базисом для вирішення юридичних справ.

Соціальне призначення науково-практичного коментаря визначається постійним пошуком форм, методів і способів забезпечення належного упорядкування правових актів (законодавчих, правозастосовних, правореалізаційних), приведення їх до стабільної, якісної та ефективної системи, яка спроможна впорядкувати суспільні відносини, створити надійний захисний бар'єр для недопущення порушення прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина в державі.

Розділ другий «Поняття та структура науково-практичного коментаря, його співвідношення з іншими правовими категоріями» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню особливостей поняття науково-практичного коментаря, компоновки його змісту та структури, виявленню специфіки співвідношення із тлумаченням та конкретизацією.

У *підрозділі 2.1. «Поняття, ознаки та види науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини»* встановлено, що під науково-практичним коментарем слід розуміти доктринальний акт, який містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх утілення в життя та зв'язку з іншими актами. Науково-практичний коментар має чітко виражений прикладний характер, розкриває значення правових норм та аналізує правозастосовну практику.

Науково-практичний коментар є формою вираження юридичної доктрини. Формальне закріплення науково-практичний коментар отримує у письмовому документі (юридичному тексті), який має власну структуру, особливості компоновки матеріалу та цільове призначення. Видання

науково-практичного коментаря здійснюється спеціальними суб'єктами (носіями доктринальної, професійної та компетентної правосвідомості). Пріоритетними суб'єктами створення доктринальних актів є, безумовно, юристи-науковці, але не слід виключати з цього процесу й носіїв професійної (юристи-практики) та компетентної (представники неюридичних професій, діяльність яких безпосередньо пов'язана з правом, наприклад, аудитори, військові офіцери тощо) правосвідомості. Процедура прийняття науково-практичного коментаря жорстко не регламентована, але вона має відповідати загальним положенням законодавства та мати певний рівень науковості. Науково-практичний коментар не має офіційного характеру, ключовою умовою його широкого застосування є авторитетність у юридичній (науковій та практичній) сфері суб'єктів його створення.

У підрозділі 2.2. «Характерні особливості компоновки змісту, структури та форми науково-практичного коментаря» обґрунтовано, що при дослідженні структури науково-практичного коментаря слід урахувувати, що він не створює нову правову норму, однак при системному застосуванні виступає основою якісних змін юридичної практики. Змістова складова науково-практичного коментаря пов'язана із з'ясуванням та роз'ясненням сенсу волевиявлення правотворця.

Кожен науково-практичний коментар повинен мати певні вихідні дані, які відображають його юридичну природу, предмет та сферу коментування. Внутрішня будова науково-практичного коментаря охоплює пов'язані між собою складові елементи – компоненти юридичної композиції коментованого матеріалу і залежить від характерного стилю суб'єкта його створення. Аналізуючи юридичну композицію, можна отримати вичерпні дані, зокрема, про структуру науково-практичного коментаря.

Змістова структура науково-практичного коментаря полягає у висвітленні значень скритого сенсу волевиявлення правотворця, розкритті його ідеї, виявленні зв'язку з іншими правовими нормами і актами, формулюванні роз'яснень та рекомендацій, на підставі яких зацікавлена особа зможе не тільки остаточно зрозуміти суть правових приписів, а й визначити шлях їх використання. Фактично квінтесенцією змістовних складових елементів науково-практичного коментаря є його композиція, формування якої тісно пов'язано з науковим рівнем суб'єкта створення коментаря, його авторитетністю та професіоналізмом.

Формальна сторона науково-практичного коментаря відображає розміщення основних елементів і зв'язків, завдяки яким забезпечується цілісність і завершеність коментаря.

У підрозділі 2.3. «Науково-практичний коментар та особливості його співвідношення з конкретизацією та тлумаченням права» зазначено, що функціональна спрямованість коментування, тлумачення та

конкретизації права дуже близька, але не тотожна. Існуючі відмінності між цими категоріями виявляються у формальній і змістовних сферах.

Науково-практичний коментар відрізняється від актів конкретизації та тлумачення. По-перше, за формою вираження він є письмовим мутуальним правовим актом, натомість акти конкретизації та тлумачення є самостійними правовими актами, які можуть бути виражені як у письмовій, так і в усній формі. По-друге, різним є статус суб'єктів створення зазначених актів. По-третє, характерна залежність і зв'язаність науково-практичного коментаря з текстом коментованого правового акта (особливості юридичної композиції).

Доктринальні тексти, які створюються, зокрема, для роз'яснення нечіткостей у праві, втілюються в монографіях, статтях, підручниках, наукових коментарях, експертних висновках тощо. Фактично, висновки, зроблені на основі науково-практичних коментарів, можуть слугувати базою для створення актів конкретизації та тлумачення права.

Розділ третій «Особливості використання науково-практичного коментаря у правовій системі України» складається з трьох підрозділів і містить аналіз регулятивної ролі та нормативного потенціалу науково-практичних коментарів у правотворчій та правозастосовній діяльності, особливостей застосування інформаційно-комунікативних технологій у процесі наукового коментування, специфіки формального закріплення та юридичного визнання результатів науково-практичного коментування в Україні.

У підрозділі 3.1. *«Регулятивна роль та нормативний потенціал науково-практичних коментарів у правотворчій та правозастосовній діяльності»* встановлено, що наукова обґрунтованість нормотворчих і правозастосовних процесів є невід'ємною умовою організації якісного та ефективного правового регулювання.

Цільова спрямованість науково-практичного коментаря – це розкриття сутності букви і духу закону, розробка найефективнішої моделі втілення у життя правових приписів та встановлення зв'язку коментованої норми з іншими правовими актами. Науково-практичний коментар виражає волю суб'єкта його створення щодо способів розбудови методологічної моделі застосування права та роз'яснює волю держави щодо врегульованих відносин.

І суб'єктам правозастосування, й іншим зацікавленим особам потрібний доступ до інформаційно зрозумілих та науково обґрунтованих моделей утілення в життя правових норм. Розробка таких моделей – одне із завдань науково-практичних коментарів правових актів, які є невід'ємною складовою джерельної бази права.

Для правотворчості науково-практичний коментар є «лакмусовим папером», який відображає недоліки формального вираження

волевиявлення правотворця у правовому акті. Завдяки якісному науково-практичному коментарю відкриваються усі можливі та приховані смисли і значення, а також моделі належного втілення в життя правових приписів. Саме у такому, певною мірою критичному підході до тексту правового акта, і полягає основна змістовна відмінність науково-практичних коментарів від інших текстів юридичної доктрини.

У *підрозділі 3.2. «Новітні інформаційно-комунікаційні технології як перспективний механізм використання науково-практичних коментарів»* зазначено, що однією з ключових засад розвитку сучасної держави є використання інформаційно-комунікативних технологій. Забезпечення вільного розвитку індивіда пов'язано, зокрема, із можливістю зручного доступу до правової інформації, яка отримала науково-практичне коментування. Розв'язання цієї проблеми можливе шляхом видання електронної версії науково-практичного коментаря.

Ураховуючи, що Національна академія правових наук України репрезентує усі правові школи та наукові центри, вважаємо за доцільне надати підготовленим цією установою науково-практичним коментарям до законодавства особливий статус – «узгоджений науково-практичний коментар» із обов'язковим розміщенням тексту такого коментаря на офіційному веб-сайті Верховної Ради України.

У *підрозділі 3.3. «Формальне закріплення та юридичне визнання результатів науково-практичного коментування в Україні»* обґрунтовано, що аналіз та порівняння правової природи науково-практичного коментаря, як особливої форми вираження юридичної доктрини, із формалізацією та легалізацією права, дає змогу виокремити базові характеристики вираження, використання та визнання результатів науково-практичного коментування у правовій системі України. Це такі характеристики: легалізації підлягає не весь текст науково-практичного коментаря, а лише його вихідні положення та/або терміни; науково-практичний коментар може бути легалізованим як у приватноправовій, так і публічно-правовій формах; суб'єктами легалізації науково-практичного коментаря можуть бути особи, наділені як публічно-правовими, так і приватноправовими повноваженнями, а роль авторів коментаря у процедурі легалізації є пасивною. Результати легалізації положень науково-практичного коментаря можуть бути викладені у тексті як абстрактних, так і казуальних правових актів; результати легалізації положень науково-практичного коментаря можуть бути викладені у тексті як електронних, так і простих письмових правових актах; результати легалізації положень науково-практичного коментаря можуть мати як загальнообов'язковий, так і рекомендаційний характер.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено загальнотеоретичне узагальнення та запропоновано нові підходи до розуміння науково-практичного коментаря та його місця у правовій системі України. У результаті проведеного дослідження сформульовано нові положення, висновки теоретичного та практичного характеру, основними з яких є такі:

1. Визначено, що методологічною основою дослідження науково-практичного коментаря є принципи об'єктивності, історизму, системності. Для розкриття предмета дослідження використовувалися формально-логічний, історичний, синергетичний, функціональний, антропологічний, герменевтичний, ціннісний, системний, прогностичний, та порівняльно-правовий методологічні підходи. Застосовувалися методи класичної та неklasичної методології. Такий методологічний інструментарій дав змогу повно та всебічно дослідити науково-практичний коментар, спрогнозувати тенденції його розвитку, окреслити основні напрями та форми його удосконалення на сучасному етапі.

2. Охарактеризовано історичні складові формування науково-практичного коментаря як невід'ємної частини ефективної дії права. Коментування – багатогранний, складний і суперечливий феномен – пройшло тривалий історичний шлях. Вивчення витоків науково-практичного коментаря свідчить про те, що сфера існування коментування як явища не обмежується тільки правовою площиною життя суспільства. Коментування виникає у традиційних культурах, де письмовим текстам довірена роль хранителя основних смислів культури та надається велике значення в рамках суспільства, певних релігійних чи філософських шкіл. Культура, у центрі якої перебуває «священний» текст, розвивається як «коментаторська» культура, як рефлексія з приводу цього тексту. Юридична думка зароджується саме як коментар, а коментування як первинний юридичний спосіб осмислення правової дійсності було вперше застосовано у Стародавньому Римі. Маючи своєю первісною метою з'ясування дійсного змісту норм права, така рефлексія з приводу текстів писаного права починає пристосовувати ці норми до актуальних умов життя та суттєво впливати на зміст і подальший розвиток права.

3. Обґрунтовано роль і місце науково-практичного коментаря у системі джерел права. Установлено, що науково-практичний коментар є особливою формою вираження юридичної доктрини та має чіткий прикладний характер. Коментарі правових актів розкривають значення правових норм, здійснюють наукове роз'яснення їх положень та аналізують правозастосовну практику. Для визнання коментаря методологічною засадою використання законів велике значення має особистість його автора та підтримка обґрунтованих ним положень науковою спільнотою.

4. Удосконалено класифікацію юридичних джерел сучасного права. Система юридичних джерел права охоплює такі компоненти (види форм права): 1) акти жорсткого права – офіційні письмові правові акти, прийняті компетентним органом у рамках реалізації власної компетенції та установленому законодавством порядку, мають обов'язковий характер і забезпечені державним примусом. До актів жорсткого права належать: нормативно-правовий акт, нормативно-правові договори, юридичний прецедент, санкціонований правовий звичай, релігійні норми; 2) акти м'якого права – прийняті компетентним органом у рамках реалізації власної компетенції юридичні тексти, що характеризуються науковістю, диспозитивністю та рекомендаційним характером, відіграють допоміжну роль у юридичній практиці, не мають обов'язкового характеру та не забезпечені державним примусом. До м'якого права належить юридична доктрина та окремі акти юридичної практики (здебільшого у сфері міжнародного права). Акти м'якого права поділяються на два види: а) концептуальні акти (акти, в яких закріплюються результати наукових досліджень, науково-практичні коментарі законодавства та інші форми вираження юридичної доктрини), б) прикладні акти (резолуції, декларації, модельні закони, роз'яснення тощо).

5. Обґрунтовано поняття, ознаки та види науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини. Під науково-практичним коментарем слід розуміти доктринальний акт, який містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх утілення в життя та зв'язку з іншими актами.

Науково-практичний коментар характеризується такими ознаками: це доктринальний акт; це мутуальний акт; формально виражений у вигляді юридичного тексту; містить узгоджені погляди та концептуальні висновки щодо сутності та порядку втілення в життя письмових правових актів; суб'єктами створення є носії доктринальної, професійної та компетентної правосвідомості; ключовою умовою широкого застосування є авторитетність у юридичній (науковій та практичній) сфері суб'єктів його створення; об'єктом науково-практичного коментаря є письмові правові акти; процедура прийняття жорстко не регламентована, але вона має відповідати загальним положенням законодавства та мати певний рівень науковості; це акт м'якого права, який має не обов'язковий, а рекомендаційний характер; цільова спрямованість на розкриття сутності букви і духу закону, розробку найефективнішої моделі втілення в життя правових приписів і встановлення зв'язку коментованої норми з іншими правовими актами; виражає волю суб'єкта його створення щодо способів розбудови методологічної моделі застосування права та роз'яснює волю держави щодо врегульованих відносин; установлює реальний зв'язок між

текстом нормативно-правових актів і юридичною практикою, з одного боку, та виступає підґрунтям нормотворчої діяльності, з іншого.

6. Визначено поняття доктринального акта, під яким слід розуміти оформлений та опублікований у вигляді мутуального юридичного тексту науковий витвір, який містить цілісне науково-практичне коментування правового акта та належить до актів м'якого права. Ознаками доктринального акта є: мутуальність, юридичний характер тексту, цілісність, належність до актів м'якого права, містить науково-практичне коментування, особливі вимоги щодо оформлення та опублікування.

7. Сформульовано поняття узгодженого науково-практичного коментаря нормативно-правових актів України, під яким слід розуміти розроблений членами Національної академії правових наук України та затверджений рішенням загальних зборів Національної академії правових наук України для розміщення на веб-сайті Верховної Ради України науково-практичний коментар нормативно-правових актів України.

8. Виявлені характерні особливості компоновки змісту, структури та форми науково-практичного коментаря. Визначено поняття юридичної композиції науково-практичного коментаря, під якою слід розуміти особливості конструювання юридичного тексту (стиль викладення матеріалу та юридичні конструкції, які використовувалися при цьому), який містить усебічний загальнотеоретичний аналіз правової норми та відповідає структурі основної частини коментованого акта. Юридична композиція науково-практичного коментаря охоплює такі компоненти: форма, зміст, функціональність.

9. Проведено порівняльний аналіз особливостей співвідношення науково-практичного коментаря з актами конкретизації та тлумачення права. Зокрема, акти офіційного тлумачення та акти конкретизації – це письмові правові акти, натомість науково-практичний коментар – це мутуальний акт м'якого права, якій не має загальнообов'язкового характеру та не забезпечений державним примусом. Видання науково-практичного коментаря здійснюється спеціальними неофіційними суб'єктами (носіями доктринальної, професійної та компетентної правосвідомості), а видання актів офіційного тлумачення та конкретизації права здійснюється суб'єктом, який має спеціальні публічно-правові повноваження. Форма і зміст науково-практичного коментаря повторює акт, який підлягає коментуванню, структура актів офіційного тлумачення та актів конкретизації права пов'язана із розв'язанням певного питання, наприклад, тлумачення практики застосування положень законодавства щодо певного інституту або конкретизація змісту конституційної норми у іншому правовому акті, який деталізує регулювання суспільних відносин, що, по суті, не виходять за межі, встановлені конституційною нормою.

Крім того, акти тлумачення права класифікуються на офіційні та неофіційні. Основною відмінністю науково-практичного коментаря від актів неофіційного тлумачення є окремі формальні складові композиції його тексту та форми вираження. Науково-практичний коментар може бути вираженим лише у письмовій формі.

10. Виявлена регулятивна роль і нормативний потенціал науково-практичних коментарів у правотворчій та правозастосовній діяльності в Україні. Науково-практичні коментарі в Україні мають лише рекомендаційний характер, водночас на шляху до праворозуміння та доцільного використання права вони доволі суттєво впливають на правореалізацію та правозастосування. Правозастосовні органи зазвичай ураховують у своїй діяльності доктринальні положення. Використання результатів науково-практичного коментування дає змогу глибоко усвідомити зміст правових норм, забезпечити їх ефективну реалізацію, зміцнити законність, стати своєрідним містком до підвищення рівня правової культури у суспільстві та побудови правової держави.

11. Проаналізовано можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у сфері науково-практичного коментування в Україні. Визнано за доцільне використання електронних технологій при підготовці та опублікуванні науково-практичних коментарів. Вільний розвиток індивіда забезпечується, зокрема, можливістю зручного доступу до правової інформації, яка отримала науково-практичне коментування. Електронний науково-практичний коментар є зручною формою розміщення інформації, бо, по-перше, внесення змін до його тексту у разі зміни правової норми, яка підлягала роз'ясненню, здійснюється оперативно; по-друге, доступ і користування коментарем широким колом суб'єктів є вільними; по-третє, така форма відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства.

12. Запропоновано зміни до законодавства: Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. доповнити статтею 139-1 такого змісту: «З метою забезпечення прозорості та відкритості діяльності Верховної Ради України, розвитку правової системи України, залучення науковців і практиків до прийняття державних рішень, встановити обов'язковість розміщення тексту узгоджених науково-практичних коментарів нормативно-правових актів України на веб-сайті Верховної Ради України»; пункт 12 Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про веб-ресурси Верховної Ради України» № 699 від 19.05.2015 р. доповнити підпунктом такого змісту: « – текст узгоджених науково-практичних коментарів нормативно-правових актів України».

У статті 5 Статуту Національної академії правових наук України доповнити перелік визначених завдань таким: «розроблення узгоджених

науково-практичних коментарів нормативно-правових актів України для розміщення їх на веб-сайті Верховної Ради України».

13. Визначено особливості формального закріплення та юридичного визнання результатів науково-практичного коментування в Україні. Основні положення науково-практичного коментаря можуть бути легалізовані у будь-яких юридичних документах. Виокремлено публічно-правову та приватноправову легалізацію окремих положень науково-практичних коментарів. Під публічно-правовою легалізацією науково-практичного коментаря слід розуміти правову процедуру, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом і результатом якої є приведення (закріплення, санкціонування та ін.) у відповідність чинному закону окремих положень науково-практичного коментаря. Під приватноправовою легалізацією науково-практичного коментаря розуміється правова процедура, яка здійснюється уповноваженим суб'єктом і результатом якої є використання окремих положень науково-практичного коментаря при підготовці юридичних документів у приватноправовій сфері.

14. Аналіз правової природи науково-практичного коментаря уможливив твердження, що він є окремою категорією юриспруденції, а як концептуальний акт м'якого права – належить до рекомендаційних джерел права. Науково-практичний коментар має особливу функціональну спрямованість, форму вираження та самостійне значення у правовому впливі на суспільні відносини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бичковський Є. Л. Історичні витоки науково-практичного коментаря / Є. Л. Бичковський // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – № 3(12). – С. 7–10.

2. Бичковський Є. Л. Теоретико-методологічні засади дослідження науково-практичного коментаря / Є.Л. Бичковський // Юридичний вісник. – 2015. – № 4. – С. 265–271.

3. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар у системі джерел права / Є.Л. Бичковський // Visegrad Journal on Human Rights. – 2017. – № 3. – С. 35–41.

4. Бичковський Є. Л. Поняття та ознаки науково-практичного коментаря як особливої форми вираження юридичної доктрини / Є.Л. Бичковський // Актуальні проблеми держави і права. – 2017. – Вип. 79. – С. 3–10.

5. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар: особливості структури та композиції / Є.Л. Бичковський // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція. – Одеса : Фенікс, 2017. – Вип. 26. – С. 11–14.

6. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар: роль та значення у правовому житті України / Є.Л. Бичковський // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – № 3(18). – С. 3–8.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар як фактор формування державної правової політики / Є.Л. Бичковський // Стратегії розвитку та пріоритетні завдання юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 червня 2017 р.). – Київ, 2017. – С. 6–9.

8. Бичковський Є. Л. Види науково-практичних коментарів у правовій системі України / Є.Л. Бичковський // Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25–26 серпня 2017 р.). – Запоріжжя, 2017. – С. 5–9.

9. Бичковський Є. Л. Науково-практичне коментування законодавства та його співвідношення із тлумаченням та конкретизацією права / Є.Л. Бичковський // Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8–9 вересня 2017 р.). – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2017. – С. 5–9.

10. Бичковський Є. Л. Щодо перспектив використання науково-практичних коментарів в інформаційно-комунікаційній сфері / Є.Л. Бичковський // Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1–2 вересня 2017 р.). – Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2017. – С. 6–10.

АНОТАЦІЯ

Бичковський Є. Л. Науково-практичний коментар в правовій системі України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2018.

У дисертації досліджується юридичний характер, властивості та особливості створення науково-практичного коментаря у правовій системі України. Науково-практичний коментар визначено як доктринальний акт, який містить узгоджені наукові погляди та концептуальні висновки вчених та/або практиків правової сфери щодо сутності письмових правових актів, порядку їх утілення в життя та зв'язку з іншими актами.

Установлено, що науково-практичні коментарі в Україні мають лише рекомендаційний характер, але на шляху до праворозуміння

та доцільного використання права суттєво впливають на правореалізацію та правозастосування. Використання результатів науково-практичного коментування дає змогу глибоко усвідомити зміст правових норм, забезпечити їх ефективну реалізацію, зміцнити законність, стати своєрідним містком до підвищення рівня правової культури у суспільстві та побудови правової держави.

Ключові слова: правова система, сучасне право, джерело права, юридична доктрина, правовий акт, юридичний текст, науково-практичний коментар.

АННОТАЦІЯ

Бычковский Е. Л. Научно-практический комментарий в правовой системе Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук (доктора философии) по специальности 12.00.01 «Теория и история государства и права, история политических и правовых учений» (081 – Право). – Международный гуманитарный университет, Одесса, 2018.

В диссертации проведен общетеоретический анализ категории «научно-практический комментарий», установлено его место в системе источников права.

Определены признаки научно-практического комментария: это мутуальный акт; это доктринальный акт; выражен в виде юридического текста; содержит согласованные взгляды и концептуальные выводы о сущности и порядке воплощения в жизнь письменных правовых актов; субъектами создания являются носители доктринального, профессионального и компетентного правосознания; ключевым условием широкого применения является авторитетность в юридической (научной и практической) сфере субъектов его создания; объектом научно-практического комментария являются письменные правовые акты; процедура принятия жестко не регламентирована, но она должна соответствовать общим положениям законодательства и иметь определенный уровень научности; это акт мягкого права, который имеет рекомендательный, а не обязательный характер; целевая направленность на раскрытие сущности буквы и духа закона, разработку эффективной модели воплощения в жизнь правовых предписаний и установления связи комментируемой нормы с другими правовыми актами; выражает волю субъекта его создания относительно способов развития методологической модели применения права и разъясняет волю государства относительно урегулированных отношений; устанавливает реальную связь между текстом нормативно-правовых актов и юридической практикой, с одной стороны, и выступает основой нормотворческой деятельности, с другой.

На основе анализа правовой природы научно-практического комментария как особой формы выражения юридической доктрины были выделены базовые характеристики выражения, использования и признания результатов научно-практического комментирования в правовой системе Украины.

К характеристикам выражения и признания результатов научно-практического комментирования следует относить: научно-практический комментарий легализуется в актах как отдифференцированного, так и неотдифференцированного права; легализации подлежит не весь текст научно-практического комментария, а только его исходные положения и/или отдельные термины; научно-практический комментарий может быть легализован как в частноправовой, так и публично-правовой форме; субъектами легализации научно-практического комментария могут быть лица, наделенные как публично-правовыми, так и частноправовыми полномочиями, причем роль авторов комментария в процедуре легализации является пассивной. Результаты легализации положений научно-практического комментария могут быть изложены в тексте как абстрактных, так и казуальных правовых актов; результаты легализации положений научно-практического комментария могут быть изложены в тексте как электронных, так и простых письменных правовых актов; результаты легализации положений научно-практического комментария могут иметь как общеобязательный, так и рекомендательный характер.

Ключевые слова: правовая система, современное право, источник права, юридическая доктрина, правовой акт, юридический текст, научно-практический комментарий.

SUMMARY

Bychkovskiy E. L. Scientific-practical commentary in the legal system of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Law (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies (081 – Law). – International Humanitarian University, Odessa, 2018.

The thesis provides general theoretical analysis of the category «scientific-practical commentary» and ascertains their place in modern law.

As part of the study, it was determined that a scientific-practical commentary should be understood as a legal text that contains the agreement of scientific opinions and conceptual conclusions of scientists and / or practitioners of the legal sphere, the essence of written legal acts, the order of their implementation and communication with other acts.

It has been established that scientific-practical comments in Ukraine are only of a recommendatory nature, but remain one of the highest stages on the path to the legal understanding and expedient use of law. Moreover, they affect legalization and enforcement. The use of the results of scientific-practical commentary allows one to comprehend the content of legal norms most deeply, to ensure their effective implementation, to strengthen the legality, to become a peculiar bridge to raising the level of legal culture in society and building a rule of law state.

Keywords: legal system, modern law, source of law, legal doctrine, legal act, legal text, scientific-practical commentary.

Підписано до друку 29.01.2018.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.